

Wim Jurg

Geschiedenis zonder plan

Over keuzes, toeval en gevolgen

DAMON

Inhoud

Om te beginnen	7
<i>Velen in de geschiedenis hadden plannen, de geschiedenis zelf heeft geen plan</i>	7
<i>Over dit boek</i>	9
 De late oudheid, burgerschap, leiderschap	 II
Kan burgerschap bestaan zonder democratie?	13
<i>Romeins burgerschap</i>	13
<i>Het hervormde Romeinse rijk van Diocletianus en Constantijn</i>	14
<i>Machtsoverdracht</i>	16
<i>Godsdienst</i>	17
<i>Slavernij</i>	18
<i>Oorlog</i>	20
<i>Goede en niet zo goede keizers</i>	22
<i>Regels voor burgers</i>	24
Over mensen op belangrijke posities	27
Een onnodige veldslag met grote gevolgen	30
Hoe schrijf je als niet-gelovige over godsdienst?	36
Leiderschap volgens Gregorius: De regel voor leiders	39
 Van Alexander tot New York	 43
Sport en kunst	45
De schaduw van een paard	47
Het vertalen van een oorkonde	51
Het jaar duizend	53
Zingen voor de nonnen	58

De brief van Willem van Oranje	61
Het gevaar van historische vergelijkingen	63
Het geloof in zeekoeien	65
<i>De overwoekerde gracht</i>	65
<i>De man met het rode hoofd</i>	67
<i>Straaljagers boven de stad</i>	70
<i>Achter de muur</i>	75
<i>Een jaar voor de televisie</i>	78
Nieuwe wereld	80
<i>Een Nederlandse Amerikaan</i>	80
<i>De oudheid in New York</i>	81
<i>Migratie</i>	86
<i>De nieuwe wereld begint aan een nieuwe tijd</i>	90
Europese eenheid, tussenstand	95
Koloniale pech	99
<i>De rivier</i>	99
<i>Het briefje</i>	103
 Over historische fictie	 111
 De historische roman bestaat niet, of wel	 113
Plutarchus of het manuscript dat ik in een kast heb gelegd	119
U had natuurlijk in de oudheid willen leven	122
 Verantwoording	 125
Eerder werk van Wim Jurg	133
Over de auteur	135

Om te beginnen

Velen in de geschiedenis hadden plannen, de geschiedenis zelf heeft geen plan

Ooit geloofde ik dat de geschiedenis een einddoel had. Eerst dacht ik dat het doel bepaald was door God. We waren onafwendbaar op weg naar het einde van de wereld en de terugkeer van Jezus, waarna de geredden zouden worden opgenomen in de hemelse wereld zonder angst en pijn. Hoe de oude wereld bij het einde zou aankomen lag vast in Gods plan. Dat plan was natuurlijk onkenbaar, maar soms konden de mensen er toch iets over zeggen. Op mijn protestants-christelijke lagere school leerde ik dat het heidense Romeinse rijk door God was geschapen als instrument om de wereld te verenigen en veilig te maken voor reizigers, zodat iedereen in de wereld over God en Jezus zou kunnen horen, want dat moest eerst gebeuren voor Jezus kon terugkeren. Lang na mijn lagere school kwam ik erachter dat dit een gedachte van de vierde-eeuwse bisschop Eusebius van Caesarea was geweest, tijdgenoot van keizer Constantijn de Grote en diens eerste biograaf. Zijn gedachte was kerkleer geworden en zestienhonderd jaar later zelfs in de geschiedenisles op mijn school beland.

Toen ik geschiedenis ging studeren aan de universiteit verving ik God door goddeloze historische wetten. De wereld was inderdaad onafwendbaar op weg naar het einde van de bestaande wereld, maar de nieuwe wereld zou niet in de hemel maar gewoon op aarde komen. Een wereld zonder maatschappelijke klassen, waar je 's ochtends bijvoorbeeld boer kon zijn, 's middags wetenschapper en 's avonds dichter. Of welke beroepen en volgorde je ook maar wilde. Op de universiteit leerde ik ook over andere historische wetmatigheden en patronen, vaak bedacht door niet-historici, met behulp waarvan je het heden kon duiden en de toekomst kon voorspellen.

Zoals: dit of dat land of werelddeel heeft een historische voorbestemming. Of: revoluties ontstaan zodra de economische situatie zus of zo is. Dat was interessant, maar ik geloofde er niet in. Ik heb eerst geloofd in het plan van God en daarna in de onafwendbare toekomst van de klasseloze maatschappij waarin uiteindelijk zelfs de staat zou afsterven.

Stap voor stap begon ik te twifelen aan historische wetmatigheden en een paar jaar nadat ik was afgestudeerd nam ik er definitief afscheid van. De geschiedenis heeft geen einddoel of historische wetten, de geschiedenis is onvoorspelbaar. Is dat erg? Welnee, het is juist prima. Maakt het geschiedschrijving zinloos? Integendeel. Je moet weten hoe wij de mensen van nu zijn geworden, waarom de huidige maatschappij zo in elkaar zit, en daarvoor moet je het verleden in. Niet om de toekomst te voorspellen, want dat kan niet, al kun je soms wel scenario's schetsen, die waarschijnlijk geen van alle zullen uitkomen. Ook niet om historische lessen op te sporen, want die bestaan niet. Maar om te weten hoe de wereld waarin wij leven zo geworden is. We zijn verantwoordelijk voor de keuzes die we hier en nu maken en die kun je alleen goed maken als je weet hoe onze voorgangers hun verantwoordelijkheid hebben genomen, hoe wij door alle keuzes in het verleden, en geluk en pech, gekomen zijn waar we nu zijn. Dat vraagt om een nieuwsgierige zoektocht naar het verleden, en die blijkt meestal ook heel leuk.

Om misverstanden te voorkomen, ik bedoel niet dat er geen vooruitgang in de geschiedenis is. Natuurlijk bestaat er vooruitgang. Mensen leren en als het goed is geven zij wat zij hebben geleerd door aan de generaties na hen. Je hoort, vind ik, je ervaring beschikbaar te stellen en dat kan op vele manieren, zoals door geschiedschrijving. We hebben in de afgelopen duizenden jaren beslist veel bijgeleerd. Maar vooruitgang is geen automatisme, er kan ook achteruitgang zijn. Kijk bijvoorbeeld naar de late oudheid en de vroege middeleeuwen, naar de technologische en andere achteruitgang in wat nu Europa heet na het verdwijnen van het West-Romeinse rijk. Het duurde meer dan duizend jaar voor de mensen hier weer zulke goede wegen konden aanleggen of wisten hoe je beton kon maken. Of er is vooruitgang op het ene gebied en tegelijkertijd stilstand of achteruitgang op het andere.

Wat de mensen voor ons deden of niet deden heeft henzelf, hun omgeving en de wereld een richting uitgestuurd, zodat wij nu zijn waar wij zijn. Zoals wat wij doen of niet doen weer invloed heeft op de wereld van de mensen die na ons komen. En zo zal dat doorgaan, zonder einddoel maar wel met hopelijk vooruitgang, eindeloos zo lang als er mensen zijn. Dat schept een band.

Over dit boek

Dit boek met korte essays en verhalen, sommige zijn echt heel kort, springt door vele tijden. De rode draad is niet alleen de onvoorspelbaarheid van de geschiedenis, waarin velen plannen maakten die vaker niet dan wel uitkwamen. Er zijn ook andere draden, burgerschap bijvoorbeeld, leiderschap, oorlog, migratie, de Nederlandse koloniale geschiedenis.

Ik begin in de oudheid. Kan burgerschap bestaan zonder democratie? In de late oudheid waren alle inwoners van het Romeinse rijk burgers, met als grote uitzondering de vele slaven. Andere aantekening: niet alle burgers hadden dezelfde burgerrechten, en de democratie was afgeschaft. Dat is geen voorbeeld om na te volgen, maar het kan geen kwaad te weten hoe dat zat. Ik stel in alle bescheidenheid meteen maar enkele simpele regels voor moderne burgers voor.

Daarna blijf ik nog even in de oudheid. Ik vertel hoe ik in mijn eigen boeken over de geschiedenis zonder plan heb geschreven, hoe ik heb geprobeerd recht te doen aan de mensen die toen, meestal, hun best deden om hun verantwoordelijkheid te nemen. Ik schrijf over oorlog, die andere fase van het bestaan zoals ijs en waterdamp andere fasen van water zijn, en over een onnodige veldslag met grote gevolgen. Daarna kom ik bij schrijven over godsdienst. En via de godsdienst bij paus Gregorius I, een van mijn favoriete hoofdpersonen, en bij de regel die hij opschreef over leiderschap.

Na een stelling over sport en kunst, en vier verschillende visies op het paard van Alexander de Grote, verlaten we de oudheid. Eerst zijn er drie verhalen die raken aan de middeleeuwen. Toen

ik geschiedenis ging studeren waren de middeleeuwen niet mijn meest favoriete periode, ze leken me saai. Hoe fout kon ik zijn. Neem het jaar duizend, toen dat jaar naderde dachten velen dat het afgelopen was met de wereld, maar we kregen een herkansing.

Langs een brief van Willem van Oranje, en een oproep om voorzichtig te zijn met historische vergelijkingen, kom ik bij een persoonlijke aanraking met de geschiedenis. Ik werd lid van de communistische partij en zat drie jaar na mijn vertrek voor de televisie toen in een bijna geweldloze revolutie de muur viel en een gevluchte Oost-Duitse mij via de camera terecht uitschold. Ook vertel ik over de tijd waarin ik vaak in de Verenigde Staten was en nieuwsgierig keek naar hoe dat in de nieuwe wereld ging met bijvoorbeeld burgerschap, dat was voordat de nieuwe wereld aan een nieuw tijdperk begon.

Ik schrijf over Europa, een tussenstand die bij het verschijnen van dit boek al achterhaald kan zijn. Daarna volgen twee verhalen over Nederlandse koloniale pech. Een van de twee is verzonnen, het andere op de hoofdpersoon na 'echt gebeurd'.

Het boek eindigt waar het begon, in de oudheid. Via het verschil tussen historische fictie en non-fictie en het sterke vermoeden van sommige lezers dat ik in de oudheid had willen leven. Ze vergissen zich. Helemaal afgelopen is het boek dan nog niet. Ik gebruik geen noten en in ruil daarvoor is er een verantwoording in een afzonderlijk slothoofdstuk.

Wie schrijft over onze voorgangers, die meestal hun best deden en toch vaak fouten maakten, weet één ding zeker. Onze opvolgers zullen over ons schrijven, over wat wij goed en niet goed deden.

De late oudheid,
burgerschap, leiderschap

Kan burgerschap bestaan zonder democratie?

Het voorbeeld van de late oudheid

Romeins burgerschap

Het Romeinse rijk had mooie en niet zo mooie kanten. Een mooie kant was burgerschap. Oorspronkelijk was dit de gedachte, overgenomen van de oude Griekse stadstaten, dat een staat niet door koningen moest worden bestuurd maar door burgers. Het beginnende Romeinse rijk was lang een republiek met een beperkte vorm van democratie geweest. Uiteindelijk ging de republiek ten onder in burgeroorlogen, waarna in het Romeinse keizerrijk het burgerschap een andere betekenis kreeg. De beperkte democratie verdween, de mannen raakten hun stemrecht kwijt, de vrouwen niet, want die hadden het nooit gehad. De betekenis van burgerschap werd nu: burgers horen vastgelegde rechten te hebben, die niet zomaar veranderen als er een andere regeerder komt. De rechten en plichten van burgers werden de kern van een systeem van wetgeving waarvan vele huidige wetgevingen afstammen.

Eerst was in het Romeinse keizerrijk het burgerrecht een privilege voor inwoners van Italië en kleine groepen elders, in 212 na Christus werd het uitgebreid tot alle inwoners van het rijk met als grote uitzondering de vele slaven. De burgerrechten waren niet voor iedereen gelijk: mannen hadden meer rechten dan vrouwen, aristocraten meer rechten dan niet-aristocraten, en slaven hadden als niet-burgers helemaal geen rechten. Het Romeinse burgerrecht had kortom grenzen, maar het was er. Het bestond voor het grootste deel uit wetten die de rechten tussen burgers onderling regelden, wat we nu burgerlijk of civiel recht noemen. Een kleiner deel was strafrecht, welke straffen kan de staat aan de burgers opleggen en welke niet. Voor de Romeinen was ook dat burgerlijk recht, *ius civilis*.

Het hervormde Romeinse rijk van de late oudheid

In de late oudheid veranderde het keizerrijk.

Lang betekende 'late oudheid' niet meer dan: de tijd na 'de echte oudheid', voordat de wereld verzonk in de duisternis van de middeleeuwen. De 'echte oudheid' eindigde voor de meeste historici rond 200 na Christus. In de afgelopen decennia is het beeld veranderd, de geschiedschrijving van de late oudheid is een zelfstandig en bloeiend vakgebied geworden. De geschiedschrijvers hebben verschillende antwoorden op de vraag wanneer de late oudheid begon en eindigde. Het begin kan variëren tussen 150 en 395 na Christus, het einde tussen 600 en 800. Ikzelf laat de late oudheid beginnen rond 300 en eindigen in 750.

Nog even over jaartallen en oudheid. De mensen in de tijd zelf, met inbegrip van de christenen, telden niet vanaf de geboorte van Christus. Ze vernoemden het jaar naar de regerende Romeinse consul, ook al was dit vooral een eretitel geworden die de keizer naar believen kon toekennen. Of ze verwezen naar het jaar binnen een bepaalde belastingperiode. Langzamerhand ontstond er wel een christelijke jaartelling, vooral in Constantinopel, maar die telde vanaf de schepping en niet iedereen kwam tot dezelfde berekening van het jaar waarin de schepping had plaatsgevonden. Nog weer later begon de islamitische jaartelling. Stel dat ik tegen iemand uit de vijfde eeuw had kunnen zeggen dat zij of hij in de vijfde eeuw leefde, zelfs als ik dat in vlekkeloos Latijn of Grieks had gedaan, ik zou vreemd zijn aangekeken. De jaartelling vanaf de geboorte van Christus werd pas gemeengoed in de achtste en negende eeuw in het rijk van Karel de Grote. En bij de termen oudheid en late oudheid geldt steeds dat we het hier hebben over de wereld rond de Middellandse Zee. In het oosten hadden India en China elk hun eigen oudheid.

Rond 300 na Christus werd het Romeinse rijk grondig hervormd. In de loop van de derde eeuw was het bijna geëindigd, het belandde in een neerwaartse spiraal van interne instabiliteit en bedreigingen van buiten. De keizers werden na steeds kortere regeringsperiodes vermoord, of eerst afgezet en dan vermoord, waarna ook de nieuwe keizer, vaak een generaal, zich moest verweren in

Van Alexander tot New York

De schaduw van een paard

Vier manieren om naar de geschiedenis te kijken

1.

De toekomstige grootheid van Alexander van Macedonië werd opnieuw geopenbaard toen hij op zijn veertiende Bucephalus temde. Zijn vader liet zich paarden voorgeleiden die hem te koop werden aangeboden. Daaronder was een prachtige hengst met sterke soepele spieren, een nekbuiging als van een vechthaan en een glanzende zwarte vacht die nog beter uitkwam door een fijn getekende witte bles op zijn voorhoofd. Maar zijn lange manen waren wild als hijzelf, want terwijl de twee knechten van de paardenkoopman hem aan de teugel voorttrokken, rolde hij met zijn ogen en hij liet niemand toe om hem te berijden. Toen de stalknechten van de koning hem alleen maar probeerden te benaderen, kon hij slechts met de grootste moeite in bedwang worden gehouden. De beste ruiter aan het hof slaagde er niet in op zijn rug te komen. Bucephalus steigerde en trapte, de man kon zijn hoeven maar net ontwijken.

‘Leid hem weg,’ zei de koning kwaad tegen de koopman, ‘hoe durf je mij deze duivel aan te bieden?’

Maar Alexander, die vlakbij stond, zei tegen zijn vrienden: ‘Wat een prachtig dier. En ze nemen hem alleen niet omdat ze niet weten hoe ze hem moeten behandelen.’

Zijn vader deed eerst of hij dit niet hoorde, waarna Alexander woedend uitriep: ‘Nu kunnen ze het mooiste paard sinds jaren kopen en ze durven het niet!’

‘Mijn zoon,’ zei de koning, ‘denkt weer eens dat hij het beter weet.’

‘Ik weet in ieder geval hoe ik die hengst moet berijden,’ zei Alexander.

‘En welke straf wil je betalen als je het niet blijkt te weten?’

‘De prijs van het paard.’

Daarop barstten de koning en zijn gezelschap in lachen uit, want de koopman had dertien talenten gevraagd.

Maar Alexander liep naar Bucephalus, stuurde de knechten weg, nam het dier bij de teugel en draaide hem naar de zon. Hij had als enige gezien dat Bucephalus bang was voor zijn eigen schaduw. Hij kalmeerde hem met zachte woorden en strelingen, sprong op zijn rug en wachtte tot hij voelde dat Bucephalus zijn angst verloren had. Daarna galoppeerde hij weg.

De koning, zijn gezelschap, Alexanders vrienden en alle andere omstanders hielden hun adem in, hopen dat Alexander niet te ernstig gewond zou raken als hij werd afgeworpen. Maar Alexander galoppeerde tot aan het eind van het oefenterrein, keerde en reed rustig terug. Het paard verzette zich zelfs niet tegen hem toen het zijn schaduw wel weer voor zich zag.

Allen juichten en wisten nu zeker dat deze jongen grote daden zou verrichten.

De koning hilde toen Alexander afsteeg, kustte hem en zei: ‘Mijn zoon, je zult een groter koninkrijk moeten vinden, want Macedonië is te klein voor je ambities.’

Op de rug van Bucephalus veroverde Alexander de wereld, met kracht en vriendelijkheid, tot heil van de beschaving.

2.

Over deze imperialist, die ten onrechte als Alexander ‘de Grote’ bekend is geworden, bestaan enkele stuitende propagandaverhalen. In een daarvan bedwingt Alexander op zijn achtste of negende een woest paard dat geen enkele andere ruiter op zijn rug zou hebben toegelaten. Het is duidelijk dat de gebeurtenis in scène werd gezet om aan te tonen dat dit koningszoontje was voorbestemd om te heersen. Logisch redeneren leidt tot de conclusie dat Alexander zelf de regisseur van deze misselijke vertoning is geweest, als onderdeel van de machtsstrijd met zijn later onder nooit opgehelderde omstandigheden om het leven gebrachte vader. Ook alle andere zogenaamde heldenverhalen over deze

massamoordenaar en volkerenonderdrukker zijn lachwekkend, vergelijkbaar met de absurde mythe van de harem. De vrouwen in de harems van de sultans waren de dochters van hun vazallen en helemaal niet mooi. Hun aanwezigheid was alleen van politiek belang. Het paard dat door Alexander werd onderworpen was in werkelijkheid erg mak.

3.

Zoals alles wat over Alexander III wordt verteld is ook het temmen van Bucephalus ons uitsluitend bekend uit bronnen die eeuwen later werden geschreven. Alleen de naam al: Bucephalus is een latinisering, het dier heette op zijn Grieks Boukefalas. Dat wil zeggen, er is natuurlijk nooit zo'n paard geweest, het is in de loop van de eeuwen na Alexander verzonnen. Laten we het erop houden dat er ooit een Macedonische krijgsheer heeft geleefd met de veel voorkomende naam Alexander, eigenlijk Alexandros, die wat paarden had en met een legertje plunderend door een deel van West-Azië is getrokken. Zoals velen voor en na hem. Het verschil is alleen dat de toen dominerende staat, het Perzische rijk, tijdelijk verzwakt was en na enkele kleine nederlagen volkomen onnodig ineensloot. Na Alexanders dood, op geromantiseerd jonge leeftijd, bleef van zijn veroveringen niets over. Alexanders enige nalatenschap zijn de later over hem bedachte sprookjes. Zie ook: de legenden rond 'koning' Arthur.

4.

Ach, wat zullen we ervan zeggen? Er worden over Alexander de Grote vele verhalen verteld waarvan sommige op feiten zullen berusten en andere niet. Maar wat maakt het uit? De verhalen leven in de hoofden van de mensen en zolang ze dat doen zijn ze waar. Laten we zonder al te veel na te denken naar de verhalen luisteren en ze in ons opnemen. Het is niet wijs uit te willen zoeken of ze ook historisch waar zijn. Wat is historisch waar?

Wat zijn feiten? Waarom zouden we willen weten of Alexander een moordende rover was of een brenger van vooruitgang en beschaving? Het is onbelangrijk. Wat is vooruitgang, wat is beschaving? Ze bestaan niet! Wij bestaan niet!